

**ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

ЛЕЩЕНКО АЛЬОНА МИХАЙЛІВНА

УДК 215

РЕЛІГІЙНА ВІРА ЯК ФОРМА СВІТОВІДЧУТТЯ

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Житомир – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі суспільних наук Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі Міністерства фінансів України (м Київ).

Науковий керівник: доктор філософських наук, доцент
Богачевська Ірина Вікторівна,
Український державний університет
фінансів та міжнародної торгівлі
Міністерства фінансів України
(м. Київ), проректор з науково-
методичної роботи та міжнародних
програм.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Арістова Алла Вадимівна,
Національний транспортний
університет МОН України (м. Київ),
завідувач кафедри філософії та
педагогіки;

кандидат філософських наук, доцент
Титаренко Віта Володимирівна,
Інститут філософії НАН України
імені Г. С. Сковороди, докторант
відділення релігієзнавства.

Захист відбудеться "23" вересня 2010 року о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40.

Автореферат розісланий " 21 " серпня 2010 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.М. Ковтун

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку людства проходить під знаком трансформації релігійної свідомості, суспільної та індивідуальної релігійності, зростання суспільно-політичної ролі релігійних інституцій. Значних трансформацій зазнають світоглядні характеристики релігійного життя. Відбувається переоцінка значення і ролі феномену віри в цілому, і релігійної віри, зокрема, в житті сучасної людини і людства. Це вимагає значного корегування наукових підходів до вивчення специфіки релігійних явищ. У сучасній філософській думці все більше актуалізується необхідність відмови від розуміння людини як виключно раціональної істоти, що постулювалося класичною, раціоналістичною, насамперед марксистською філософією. Особливої уваги заслуговує переосмислення феномену віри, як у її широкому розумінні, так і в різних її проявах: філософському, релігійному, психологічному та інших.

Якщо розглядати релігійну віру як один із можливих способів вирішення суперечностей людського існування, а релігійні почуття як механізм реалізації цієї форми втілення людського духу, актуальним виявляється пізнання цих механізмів, дослідження їх сутнісних особливостей і закономірностей розвитку. В цьому контексті головне місце займає проблема визначення та значення релігійної віри як форми світовідчуття у процесі специфічної релігійної соціалізації людини. Раціональність є тільки частиною буття людини, а віра включає все буття людини. Віра має певне відношення як до усвідомленого існування людини, так і неусвідомлених актів буття. Представники неklasичної філософії, релігійного екзистенціалізму, підкреслювали не лише цілісність, парадоксальність віри, а й її вплив на формування світовідчуття та буття людини в цілому.

Відтак, існує не лише теоретична, а й практична необхідність проведення філософсько-релігієзнавчого дослідження релігійної віри у світоглядному контексті, оскільки акт релігійної віри є необхідним компонентом процесу відчуття, сприйняття та оцінки людиною об'єктивного світу, а також власної екзистенції особистості, тому проблематика дослідження співпадає зі світоглядними запитамі сучасної української людини, яка, долаючи життєву напруженість у кризових умовах існування транзитного суспільства, перебуває в пошуку шляхів духовного самовизначення та самоствердження. Релігійна віра формує специфічні переживання та емоційні реакції людини, які зумовлюють психологічні та соціальні прояви релігійності.

Комплексні дослідження взаємодії аксіологічних й психологічних аспектів релігійної віри у вітчизняному академічному релігієзнавстві відсутні,

адже у більшості філософсько-релігієзнавчих розвідок феномен релігійної віри аналізується в її онтолого-гносеологічному аспекті.

Все це визначає необхідність аналізу феномену релігійної віри (у християнській традиції), як одного із найважливіших елементів духовного життя віруючої людини і актуалізує її аналіз у психолого-аксіологічному аспекті, що й зроблено в дисертаційному дослідженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми кафедри суспільних наук Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі: “Формування особистості в умовах транзитного суспільства ”(№ 0110U005111).

Мета дослідження обумовлена актуальністю обраної теми і полягає у комплексному дослідженні сутності, визначенні рушіїв і детермінант формування релігійної віри як форми світовідчуття.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- з'ясувати стан розробки проблеми в науковій та богословській літературі й розробити методологію дослідження релігійної віри, її впливу на формування світовідчуття віруючої людини;
- визначити сутність, структуру й специфіку релігійного світовідчуття, його зв'язок з релігійною вірою;
- виявити та проаналізувати структуру, мотиви, етапи та механізми релігійної віри як форми світовідчуття;
- з'ясувати психологічні функції і суспільні прояви релігійної віри як інтегрованого соціального почуття;
- розкрити соціально-психологічні засади впливу релігійної віри на формування світовідчуття та свідомості релігійної особистості;
- визначити механізм активізації емоційно-чуттєвої сфери свідомості на прикладі сакрального мистецтва.

Об'єктом дисертаційного дослідження є релігійна віра як складова християнського світогляду.

Предмет дисертаційного дослідження — релігійна віра як форма світовідчуття у християнській традиції.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Дисертаційне дослідження проведене на межі релігієзнавства, філософії релігії (з'ясування функціонально-структурних аспектів становлення та розвитку релігійної віри, особливості її функціонування) та психології релігії (аналіз психологічних особливостей релігійної людини та впливу релігійних почуттів на процес формування релігійної віри, як системи світовідчуття). Комплексний характер дослідження зумовив систему методів, які використовуються в процесі роботи над дисертацією.

Робота ґрунтується на основних методологічних принципах академічного релігієзнавства: об'єктивності, толерантності, позаконфесійності (конфесійній неупередженості). Під час написання дисертації використано низку загальнонаукових та спеціалізованих методів, які дають можливість різноаспектного дослідження означеної проблеми, зокрема, системний підхід дозволив обґрунтувати цілісне розуміння релігійної віри як феномену духовного світу людини; історичний метод дав можливість дослідити формування та розвиток релігійної віри у хронологічній послідовності, виявити внутрішні й зовнішні зв'язки, закономірності та протиріччя означеного процесу; звернення до діалектичного методу дало можливість простежити генезу трансформацій методології дослідження релігійної віри в її процесуальній перспективі: від ірраціонального пояснення суті релігійної віри до наукового аналізу. Значне місце посідає в дисертації аксіологічний підхід як принцип всебічного діалектичного аналізу ціннісно-світоглядних орієнтацій релігійної особистості.

Теоретико-методологічною основою дослідження є праці сучасних вітчизняних філософів та релігієзнавців: В. Андрущенко, А. Арістової, І. Богачевської, В. Бондаренка, А. Герасимчука, Л. Губерського, Є. Дулумана, А. Колодного, Б. Лобовика, В. Лубського, В. Москальця, О. Сагана, П. Сауха, М. Стадника, В. Титаренко, Є. Харьковщеника тощо.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на методологічних засадах сучасної філософії, релігієзнавства, психології релігії та загальної психології здійснено комплексне теоретичне дослідження сутності, функціонування та впливу релігійної віри на світовідчуття людини в християнській традиції, яке дозволило визначити сутність поняття “релігійна віра”, яке за механізмом функціонування є інтегрованим соціально обумовленим почуттям в структурі релігійного світогляду, а за функціями — різновидом релігійного світовідчуття, що виникає шляхом підкорення ідеї існування надприродного за умови наявності у віруючого психологічної установки “віри-довіри” до авторитету релігійного:

– на основі аналізу наукової та богословської літератури доповнено основні підходи до вивчення релігійної віри: онтологічний, гносеологічний, аксіологічний та праксеологічний. На підставі застосування аксіолого-праксеологічного підходу виявлено наступні характеристики релігійної віри як форми світовідчуття: релігійна віра може повністю підтверджуватися чуттєвим досвідом; іноді вона обмежує формування чуттєвого досвіду; релігійна віра може бути не підтверджена чуттєвим досвідом, але чуттєвий досвід не руйнує підстави її формування; вона орієнтується на вищі людські цінності, зокрема, морально-етичні;

– вперше релігійне світовідчуття визначено як самостійне цілісне емоційно-психологічне утворення у структурі світогляду людини, обумовлене релігійними цінностями, нормами, канонами та приписами, що проявляється на рівні емоційно-чуттєвих переживань та елементарного раціонального усвідомлення реальності на основі психологічної установки “віри-довіри” до авторитету релігійного. Різновидом релігійного світовідчуття за функціями постає релігійна віра, яка за механізмом функціонування є інтегрованим соціально обумовленим почуттям у структурі релігійного світогляду;

– доведено, що релігійна віра як форма світовідчуття має трьохкомпонентну структуру, яка містить емоційно-чуттєву, первинно-інтелектуальну складові та елемент психологічного підкорення; виокремлено два етапи формування релігійної віри: на першому етапі в свідомості людини домінує емоційно-чуттєвий компонент, а на другому — первинно-інтелектуальний; вдосконалено визначення мотивів формування релігійної віри, серед яких, морально-ціннісні стимули, світоглядні, психологічної стійкості, підкорення, конформізму, соціально-іміджеві; встановлено, що механізмом формування релігійної віри є створення у людини психологічної установки “віри-довіри” шляхом навіювання та підкорення її світогляду авторитету ірраціонального, що гармонізує духовний стан та стабілізує емоційно-психологічну сферу людини;

– уточнено психологічні функції релігійної віри як інтегрованого соціалізованого почуття: зміна світовідчуття та світосприйняття віруючого шляхом посилення емоційного компоненту свідомості, створення специфічних психологічних структур особистості, а саме - персоніфікація образу Бога у відповідності до психологічних потреб віруючого і формування екстернального “божественного” локусу контролю віруючого над власним життям;

– вперше, на основі аналізу соціально-психологічної взаємодії релігійної віри, світовідчуття та світогляду релігійної особистості, встановлено, що механізмом формування обумовленої конфесійною догматикою “Я-концепції” є внутрішнє узгодження та самоусвідомлення віруючого під впливом зовнішніх умов формування його релігійної свідомості, яке слугує засобом орієнтації релігійної людини у зовнішньому світі; на етапі сформованості релігійна віра постає елементом свідомості людини та обумовлює домінування емоційно-чуттєвого компонента у структурі її світогляду, що функціонально пригнічує інтелектуальні складові свідомості людини, обмежує спроможність та бажання віруючого піднімати питання щодо сутності релігійних явищ, шукати на них відповіді тощо;

– доведено, що синкретичним механізмом активізації емоційно-чуттєвої сфери свідомості віруючого є сакральне мистецтво, яке через

складний комплекс художніх засобів естетичного задоволення людини сприяє формуванню та закріпленню у неї стійкої психологічної установки на “віру-довіру” щодо змісту релігійних канонів поза інтелектуальним тлумаченням їх сутності шляхом персоніфікації та органічного відображення у змісті релігійних творів надприродних сил, через поєднання священного першообразу з художнім образом, використання елементів таємничості та символізму, що спрямовує людину до відчуття духовного через сприйняття предметного.

Теоретичне значення дослідження. Дисертаційне дослідження розширює дослідницьке поле релігієзнавчої науки шляхом поглиблення розуміння природи, сутності і змісту релігійної віри як форми світовідчуття, розкриває її психолого-аксіологічні особливості. Найважливіші положення дисертації можуть бути використані для подальших релігієзнавчих досліджень релігійної віри під час формулювання її теоретичних концепцій.

Практичне значення дослідження. Отримані узагальнення можуть бути врахованими у процесі реформування релігійного життя в сучасному суспільстві, тим паче, що релігійний чинник все більше переплітається з суспільним життям і впливає на політичну сферу держави. Психологічні аспекти розуміння феномену релігійної віри можуть використовуватися соціальними службами, держслужбовцями, а також під час розробки вузівських курсів і відповідних спецкурсів з релігієзнавства психології релігії, загальної психології та філософії; доцільним є їх використання у навчальному процесі під час викладання курсів філософії, філософії та психології релігії, культурології та загальної психології.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть використовуватися під час розв’язання актуальних проблем державно-церковних відносин, з’ясування ролі новітніх релігійних рухів, розробки концепцій міжконфесійного діалогу, визначення духовно-світоглядних пріоритетів сучасної України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки і положення, які мають наукову новизну, зроблені самостійно на основі результатів, отриманих автором у процесі дослідження.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження пройшли апробацію на таких наукових конференціях: XIII міжнародна наукова конференція “Історія релігій в Україні” (м. Львів, 2003); Всеукраїнська науково-практична конференція “Релігія в суспільному житті півдня України” (м. Херсон, 2003); VII Міжнародний семінар “Релігія і громадянське суспільство: криза ідентичності і виклики постсекулярного суспільства” (м. Ялта, 2007); Міжнародна наукова конференція: “Суспільно-політичні виміри релігійних процесів в Україні”

(м. Чернівці, 2008); Міжнародна наукова конференція “Ломоносівські читання — 2008” (м. Севастополь, 2008); XVIII міжнародна наукова конференція “Історія релігій в Україні” (м. Львів, 2008); регіональна науково-практична конференція “Актуальні проблеми соціальної діяльності релігійних спільнот півдня України” (м. Херсон, 2008); всеукраїнська наукова конференція “Ірраціональне підґрунтя раціональності” (м. Полтава, 2009).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження опубліковані у 5 статтях у фахових наукових виданнях і 5 тезах виступів на наукових конференціях.

Структура дисертації визначається метою, завданнями, а також внутрішньою логікою дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, кожен з яких має по два параграфи, висновків та списку використаних джерел. Кожен розділ роботи має висновки.

Повний обсяг дисертації становить 194 сторінки, з них 170 сторінок основного тексту. Список використаної літератури включає 273 джерела і складає 24 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обумовлюється актуальність теми, формулюється мета та завдання дослідження, визначаються методологічні підходи, науково-теоретичне та практичне значення дисертації, ступінь її апробованості та новизна отриманих результатів.

У **першому розділі “Теоретико-методологічні засади дослідження”** розглядається стан вивчення теми у науковій літературі, простежуються основні напрямки вивчення проблем, пов’язаних з розумінням сутності релігійної віри, визначаються ознаки поняття “релігійна віра”. Встановлено, що проблема розуміння сутності релігійної віри досить широка за обсягом.

1.1. “Стан дослідження феномену релігійної віри в науковій літературі та богослов’ї”. Увесь об’єм використаної літератури дисертант умовно ділить на декілька груп. Робиться висновок, що охарактеризовану наукову літературу доцільно систематизувати на основі дослідницьких пріоритетів, пов’язаних із сучасним станом розуміння релігійної віри як феномену людської свідомості. Проте, попри розмаїття праць, присвячених різним аспектам розуміння релігійної віри, відзначається відсутність досліджень, в яких би здійснювався комплексний аналіз особливостей релігійної віри як форми світовідчуття релігійної особистості.

Важливе значення у процесі розробки проблеми дисертаційного дослідження, мають роботи релігійних філософів. Основна тенденція цих робіт полягає у спробах надати привілейоване місце релігійній вірі, збільшити

її значення в діяльності людини, обґрунтувати розуміння віри як вродженої якості людської психіки, що, безумовно, має під собою певне підґрунтя, адже віра взагалі, і релігійна віра зокрема, є духовною якістю людини. До цього напрямку дисертант відносить роботи Ф. Аквінського, Ф. Бекона, А. Блаженного, М. Бубера, С. Булгакова, Р. Декарта, С. Кіркегора, С. Франка, П. Флоренського, Л. Шестова, К. Ясперса та інших. Серед сучасних авторів відзначено І. Музичку, І. Шевціва. Доводиться, що у межах релігійної філософії та богослов'я, віра розглядається у своєму екзистенційному контексті, тобто трактується як джерело формування світовідчуття; обґрунтовується ідея вродженого характеру релігійної віри чи її Богоданності.

Зазначається, що у філософській традиції тривалий час домінувала гносеологічна тенденція у процесі аналізу феномену релігійної віри (тобто у співвідношенні її із розумом). При цьому віру в психологічному контексті відносили до акту чи операції “розуму”, це роботи О. Євстіфєєвої, Н. Сафронової та інші. У гносеологічному розумінні феномену віри визначається, що знання і віра розуміються як антагоністи і визначаються відносно один одного (В. Букін, Б. Єрунов, П. Копнін, Д. Угринович). Такий підхід обумовлює необхідність подолання гносеологічного розуміння віри, оскільки воно створює обмежене розуміння феномену віри та ігнорує екзистенціальні основи віри.

Підкреслюється, що у вітчизняному філософському релігієзнавстві питання релігійної свідомості та віри мають глибоку традицію вивчення: В. Шинкарук, Є. Дулуман, Б. Лобовик, А. Колодний та ін.

У психології релігії (в роботах Р. Грановської, Ю. Макселона, В. Москальця, О. Предко, І. Яблокова ін.) релігійна віра розглядається як психологічний феномен. Корисними для висвітлення проблем психологічних особливостей релігійної людини є дослідження зі сфери загальної психології (дослідження В. Знакова, Д. Леонтьєва, Є. Мулярчука, К. Платонова, П. Симонова). Наукові доробки Р. Бернса, У. Джемса, Дж. Міда, Ч. Кулі, К. Роджерса допомогли в процесі аналізу “Я-концепції” та її значення для формування релігійної віри як системи світовідчуття.

Важливе місце займають роботи, пов'язанні з визначенням ролі мистецтва у процесі закріплення у свідомості вірянина релігійної віри, серед сучасних авторів це С. Абрамович, В. Бодак, П. Герчанівська, С. Кримський, Л. Мартиненко, І. Федь, Є. Яковлев, Н. Яновський та ін.

1.2. *“Методологія та методика філософсько-релігієзнавчого аналізу релігійної віри”*. Підчас дослідження виявилися термінологічна невизначеність й полісемантизм деяких понять, які в контексті досліджуваної проблеми мають принциповий характер.

У дисертації вперше релігійна віра визначається як “інтегроване” соціалізоване почуття. В науці широко використовуються терміни “інтегральний” та “інтегрований”. Традиційно вважається, що інтегральність вказує на існування нерозривного внутрішнього зв’язку, цілісності невід’ємних частин цілого. Поняття “інтегрований” вказує на процес об’єднання різних складових для створення нових форм. Це об’єднання обумовлюється існуванням певного критерію, який впливає на формування нового явища. У нашому випадку доцільним виявилось використання саме другого терміну, який дав можливість пояснити сутність релігійної віри саме як інтегрованого почуття (синтетичного почуття), адже вона складається з різних соціальних почуттів, виникнення яких обумовлене релігійними нормами, а основна функція останніх інтегрувати соціальні почуття в цілісну систему.

Зроблено дефініцію термінів “соціалізований” та “соціальний”. Соціалізація є процесом засвоєння людиною соціального досвіду та становленням особистості. Релігійна віра завбачує своєрідний спосіб сприйняття соціальної дійсності, цінностей життя, коли вони не представлені у власному досвіді індивіда. Тому, релігійна віра — це феномен суб’єктивної реальності віруючої людини, який впливає на її діяльність і є своєрідним соціалізованим почуттям, набутим у процесі входження людини у певний мікросоціум.

Відсутність цілісного філософсько-релігієзнавчого аналізу феномену віри обумовила необхідність вивчення цього явища системно як форми світовідчуття релігійної людини та визначення її зв’язку з релігійними почуттями, які лежать в основі формування “Я-концепції” особистості віруючого. Релігійна віра як форма світовідчуття і як своєрідна світоглядна система стає духовною серцевиною особистості. Таким чином, вона може сприйматися як синтетична форма прояву світовідчуття людини, своєрідний спосіб відтворення чуттєвих відносин “людина – світ – Бог”.

У **другому розділі “Співвідношення світовідчуття та релігійної віри”** доводиться значимість світовідчуття в життєдіяльності релігійної людини та визначаються особливості релігійної віри як форми світовідчуття, аналізуються основні складові релігійної віри.

У параграфі 2.1. *“Феномен світовідчуття і його соціально-психологічні вияви”* визначається сутність поняття “світовідчуття” як самостійного, цілісного емоційно-психологічного утворення у структурі світогляду людини. Розглядається його специфіка, яка реалізовується на рівні переживань та елементарного раціонального усвідомлення. Цей процес обумовлюється наявністю одкровення як своєрідного ірраціонально-глибинного почуття.

Зазначається, що світовідчуття може існувати як мінімум, у двох формах: а) побутове світовідчуття; б) релігійне світовідчуття.

Своєрідною характеристикою релігійного світовідчуття, безумовно, є релігійна спрямованість релігійних почуттів і настроїв, формування яких обумовлюється існуванням релігійних цінностей. Релігійне світовідчуття поєднується з релігійною вірою елементом сумніву та сліпою вірою, притаманною кожному віруючому. Під релігійними світовідчуттям розуміється самостійний, цілісний емоційно-чуттєвий структурний елемент релігійного світогляду людини, домінування якого обумовлюється притаманністю одкровення та почуттям "сліпої віри". Змістовну основу релігійного світовідчуття складають релігійні ідеали, а основними елементами — постають первинно-раціональний й емоційно-чуттєвий компонент. Наслідком дії релігійного світовідчуття є підкорення людини релігійним нормам та вимогам. Релігійне світовідчуття виконує функцію взаємозв'язку між людиною й навколишнім середовищем. Воно є самостійним утворенням у межах світогляду людини, а також включає в себе універсальні критерії для життєвої орієнтації людини у світі та слугує для подальшого формування її світогляду.

У параграфі 2.2 "*Предмет, структура та механізми функціонування релігійної віри*" доводиться, що віра є іманентним явищем людської свідомості, а свою релігійну спрямованість вона набуває у процесі засвоєння людиною соціального досвіду. Таке розуміння сутності релігійної віри дозволяє визначити її як своєрідну форму світовідчуття, важливим елементом якої є емоційно-психологічна складова: релігійна віра дозволяє людині самозвільнитися від всеосяжної необхідності аналітичної діяльності і уникати хоча б тимчасово відповідальності за власне життя. Загалом, структуру релігійної віри складають релігійні почуття, настрої, та психологічне підкорення тощо.

Предметом релігійної віри є ідея надприродного, яка включає емоційний та інтелектуальний елементи, присутність яких забезпечує значимість релігійної віри для віруючої людини. Тому логічним є висновок про існування двох основних етапів процесу формування релігійної віри: а) емоційного; б) інтелектуального. При цьому домінуючим є емоційно-чуттєвий елемент, котрий обумовлює її схожість зі структурою світовідчуття. У свою чергу, релігійна віра має комплексний характер і складається з: а) емоційно-чуттєвого компоненту; б) компоненту підкорення; в) первинно-інтелектуального компоненту. Специфічним компонентом структури релігійної віри, який відрізняє її від релігійного світовідчуття, є елемент підкорення.

Визначається, що релігійна віра як форма світовідчуття має особливі мотиви формування: морально-ціннісний, світоглядний, мотив психологічної стійкості, мотив підкорення, конформізму, соціально-іміджевий мотив та виконує наступні функції: компенсаторну, санкціонуючу, активізуючу, аксіологічну, виховну, регулятивну й організаційну, що підкреслює її значимість для життєдіяльності людини.

Отже, релігійна віра — це інтегроване соціальне почуття у структурі релігійного світогляду; вона є формою світовідчуття, основним структурним компонентом якого є почуття довіри віруючого, яке виникає на основі підкорення ідеї існування ірраціональних явищ. Механізмом формування цього інтегрованого соціального почуття є авторитет ірраціонального, а його соціально-психологічним результатом — психологічне підкорення, що призводить до гармонізації духовного стану людини та її емоційно-психологічної стабільності. Тому, релігійна віра є важливою складовою психіки віруючої людини, постає як специфічна форма світовідчуття, яка формується під впливом різних соціальних факторів. Каталізатором процесу формування релігійної віри як форми світовідчуття є почуття, які мають релігійну спрямованість.

У третьому розділі “Інтегроване соціальне почуття “релігійна віра” як різновид релігійного світовідчуття” доводиться роль емоційно-чуттєвої складової в процесі формування релігійної віри та визначено особливості формування “Я-концепції” вірянина. Проаналізовано принципи екстраполяції релігійної ідеї у психіку віруючого.

У параграфі 3.1. “Роль емоційно-чуттєвої складової у формуванні релігійної віри”, доводиться, що в процесі формування релігійної віри як форми світовідчуття важливими є задоволення та невід’ємний елемент “віри-довіри”, який транслюється в усі соціальні почуття, притаманні віруючому. При цьому релігійна віра є за механізмом функціонування інтегрованим соціалізованим почуттям, а за функціями — різновидом релігійного світовідчуття.

На етапі сформованості релігійна віра набуває статусу додаткового елементу релігійної свідомості людини, який принципово відрізняє сутність релігійної свідомості від свідомості звичайної людини. Така різниця обумовлюється домінуванням емоційно-почуттєвого компоненту у структурі релігійного світогляду, який функціонально пригнічує інтелектуальні складові релігійної свідомості людини, обмежує спроможність та бажання віруючого ставити питання щодо сутності релігійних явищ, пошуку відповіді тощо. Процес формування релігійної віри передбачає і процес становлення Я-концепції релігійної людини, адже, якщо релігійна віра стає внутрішньою

цінністю віруючого, то це формує більш стійку та цілісну “Я-концепцію” і тим самим забезпечує психологічну стабільність особистості.

Доводиться, що сформована релігійна віра є за механізмом почуттям. Завдяки безперечній довірі до факту існування Бога, вона забезпечує віруючій людині стан заспокоєння, позитивне почуття задоволення, певної гармонії з зовнішнім світом, між собою та ірраціональною субстанцією, якою для неї є Бог. Цей ефект психологічного заспокоєння відбувається на підставі об’єктивно діючих закономірностей, зокрема завдяки компенсаторній функції емоцій. Віруюча особа, спираючись на почуття безперечної “віри-довіри”, звільняється від необхідності шукати потрібну для її спокою інформацію. Одночасно у віруючої людини послаблюється і сила емоційного напруження, а емоційна розрядка, яку об’єктивно відчуває людина, стає головним суб’єктивним доказом істинності її вірування.

У параграфі 3.2. *“Принципи екстраполяції релігійних ідей у психіку віруючого”* визначається, що на етапі сформованості релігійна віра набуває рівня інтегрованого соціального почуття, що дорівнює статусу компонента релігійної свідомості та знаходить своє відображення в інших почуттях віруючої людини. Це відбувається на основі впровадження через механізми навіювання у підсвідомість людини безсумнівної психологічної установки “вірю-довіряю”. В цілому, релігійна віра в статусі інтегрованого соціального почуття має свою специфіку: а) вона не обмежує почуттєву сферу релігійної людини, оскільки емоційний стан віруючого є досить різноманітним; б) номінально релігійна віра постає як єдине релігійне почуття, вона детермінує характер різноманітних почуттів релігійної людини через призму психологічної установки “вірю-довіряю”; в) різноманіття інших почуттів не є розрізненою кількістю самостійних релігійних почуттів, оскільки релігійна людина утримує у своїй свідомості специфічний елемент — релігійну віру, яка і набуває статусу інтегрованого соціального почуття та займає основне місце в структурі її релігійній свідомості. Наслідком формування вказаного інтегрованого почуття є відображення в усіх почуттях вірянина психологічної установки “віри-довіри”.

Важливою внутрішньою зміною у психології віруючих можна назвати формування “божественного” локусу контролю над власним життям. Всіх людей можна розділити на дві групи (Д. Роттер). Представники першої групи виходять з того, що вони самі контролюють своє життя. Такий локус контролю прийнято називати інтернальним, тобто внутрішнім. Для іншої групи характерним є екстернальний локус контролю. Його сутність полягає в тому, що життя і діяльність людини контролюється зовні, наприклад, долею, божеством, батьками тощо. У контексті дослідження саме “божественний” локус контролю є одним із варіантів екстернального локусу. В цій ситуації

віруючий повністю віддає себе в руки Бога, серед віруючих часто звучать вирази: “Все в руках Господніх”, або “На те воля Божа”. Людина навіть не намагається протистояти обставинам, вона рухається за течією, для неї є прийнятним такий стан речей, який “нав’язується” зовнішніми обставинами та релігійними канонами, адже вона повністю впевнена, що все вже вирішено і їй слід з цим погодитися, смиренно прийнявши свою долю.

Отже, формування “божественного” локусу контролю психологічно полегшує життя віруючого, створює, хоча й ілюзорні, життєві обставини, які сприяють стабілізації психологічного стану людини.

У четвертому розділі “Механізм активізації емоційно-психологічної складової релігійної віри” мистецтво розглядається як один із найвагоміших механізмів, який сприяє активізації релігійної віри як форми релігійного світовідчуття. У ньому визначаються причини та наслідки впливу сакрального мистецтва на людину, яка починає сприймати установку “вірю-довіряю” та підкорюватися змісту релігійних вимог.

4.1. “Активізація психічних складових релігійної віри через сакральне мистецтво”. Протягом століть емпірично були встановлені механізми формування релігійної віри, які спрямовувалися не на інтелектуальну сферу свідомості віруючих (мислення, аналітичну діяльність тощо), а на емоційно-чуттєву її складову. Це мало об’єктивні підстави, оскільки релігійне світовідчуття людини є одним з первинних механізмів, що дозволяє людині формувати хоч і примітивні, з точки зору науки, але уявлення про навколишнє середовище на основі активізації емоційно-чуттєвої складової релігійного почуття. У межах вже сформованої релігійної свідомості людини такі засоби впливу були доцільними, оскільки справляли потужний вплив на поведінку віруючих завдяки екстраполяції у різноманіття їх почуттів психологічної установки “вірю-довіряю”. У дослідженні встановлено сутність, причини та наслідки впливу таких засобів на людину, яка починає сприймати установку “вірю-довіряю” та підкорюватися змісту релігійних постулатів. До них належать різні види мистецтва, які силою свого впливу на почуття людини підкріплюють необхідні релігійні установки. Завдяки своєрідності свого характеру мистецтво впливає на емоційно-чуттєву сферу людини і робить її більш відкритою для сприйняття релігійних істин.

Вплив мистецтва на емоції та почуття людини пов’язаний з засобами, які використовуються в кожному з його видів. Так, музичне мистецтво використовує звуки, гармонію; живопис — лінію, колорит, тінь тощо. Кожен вид мистецтва має свою систему засобів, які діють, в першу чергу, на емоційному рівні, забезпечуючи при необхідності психологічну рівновагу. Тому, головною функцією сакрального мистецтва є налаштування на альтернативне синкретичне сприйняття світу. Сакральне мистецтво є

важливим механізмом впливу на підсвідомі та свідомі психічні механізми віруючої особи.

У підрозділі 4.2. “Емоційно-психологічний вплив символу на формування релігійної віри” з’ясовано, що сакральне мистецтво сприяє піднесенню та напруженню почуттів людини завдяки використанню специфічних образів-символів, які допомагають віруючому відчувати цілісність буття та демонструють символізм абсолютної безперечної краси і величі Абсолюту. Саме в сакральному мистецтві стає можливим змінювати образи дійсності: простір спрямовується у безкінечність, форма набуває рис досконалості, час відображає вічність. Художньо-релігійна символіка має потужний потенціал вираження, який онтологічно перевищує чуттєву насиченість повсякденного життя і тим самим допомагає формуванню резервів буттєвого сенсу. За допомогою сакрального образу, релігійна свідомість конкретизує ідею присутності священного і надає особистому сприйняттю сакральної предметності. Ідея сакрального перетворюється на чуттєво доступні предметні форми. Віруючій людині притаманна слабка здатність переводити чуттєві образи в логічну систему аналізування. Вона, зазвичай, трансформує їх у сферу принципів і уявлень, які сформувалися у неї на основі релігійної віри. Ця неспроможність до чіткої аналітичної діяльності витікає з сутності релігійної віри людини саме як інтегрованого соціалізованого почуття, яке транслює в усі інші почуття елемент віри-довіри. Формування та посилення релігійної віри значною мірою обумовлюється фактом сприйняття нею релігійного змісту, втіленого у творах сакрального мистецтва. Інструментом впливу на емоційно-почуттєву сферу та на уяву прихожан при цьому виступає наочно-образний метод впливу на обидва рівні психіки людини — свідомий та підсвідомий.

ВИСНОВКИ

В результаті здійснення першого в українському релігієзнавстві комплексного дослідження сутності релігійної віри як форми світовідчуття зроблено наступні висновки:

1. Визначено найбільш продуктивний методологічний підхід щодо вивчення релігійної віри як форми світовідчуття: аксіологічно-праксеологічний. Він дозволив встановити, що домінуючим компонентом релігійної віри є чуттєвий досвід, який характеризує її саме як форму світовідчуття.

2. Вперше зроблено філософсько-релігієзнавчу дефініцію понять:

“релігійне світовідчуття” — самостійне цілісне емоційно-психологічне утворення у структурі світогляду людини, обумовлене

релігійними цінностями, нормами, канонами та приписами, що проявляється на рівні емоційно-чуттєвих переживань та елементарного раціонального усвідомлення реальності на основі психологічної установки “віри-довіри” до релігійного авторитету;

“релігійна віра” — за механізмом функціонування є інтегрованим соціально обумовленим почуттям в структурі релігійного світогляду, а за функціями — різновидом релігійного світовідчуття, що виникає на основі підкорення ідеї існування ірраціональних явищ (надприродного) за умови наявності у віруючого психологічної установки “віри-довіри” до релігійного авторитету. Його соціально-психологічним результатом є психологічне підкорення, що забезпечує гармонізацію духовного стану людини та її емоційно-психологічної стабільності.

Механізмом формування релігійної віри є створення у людини психологічної установки “віри-довіри” та підкорення світогляду авторитету ірраціонального, що гармонізує духовний стан та стабілізує емоційно-психологічну сферу людини.

3. Доведено, що релігійна віра є феноменом психологічного стану людини і реалізується в повсякденній свідомості, в якій домінують емоційне та чуттєве начала. Саме вони впливають на формування цінностей і поведінки віруючого. Формування релігійної віри як форми світовідчуття відбувається на основі наступних мотивів: морально-ціннісний, світоглядний, психологічної стійкості, підкорення, конформізму, соціально-іміджевий.

Визначено, що релігійна віра має трьохкомпонентну структуру: емоційно-чуттєвий, первинно-інтелектуальний компоненти та елемент психологічного підкорення. Специфіка релігійної віри полягає в тому, що вона не обмежує чуттєву сферу віруючого, а, навпаки, урізноманітнює його емоційні стани, виступає як надпочуття, що детермінує характер усіх почуттів релігійної людини через психологічну установку “вірю-довіряю”.

4. Обґрунтовано, що інтегрованість релігійної віри як почуття обумовлюється екстраполяцією психологічної установки “віри-довіри” на усі інші почуття віруючого на рівні підсвідомості шляхом навіювання. Релігійна віра дозволяє звільнитися від відповідальності за власну долю, необхідності аналізу реальності тощо, що створює умови для виникнення довіри до релігійного світовідчуття.

Доведено, що релігійна віра активно змінює світовідчуття та світосприйняття віруючого через посилення емоційного компоненту свідомості, створює специфічні психологічні структури особистості, а саме персоніфікує образ Бога через “духовний контакт” з Богом, а також формування локусу контролю віруючого над власним життям. Для кожного віруючого персоніфікація образу Бога є суб’єктивною і залежить від ситуації

та особистих потреб, наприклад: “Бог-суддя” (за необхідності оцінити дії та вчинки), “Бог-повелитель” (коли існує вибір, а людина не може взяти на себе відповідальність за нього), тощо. Для релігійної людини характерним є екстернальний (зовнішній) локус контролю за власним життям, який ми назвали “божественним” локусом контролю.

5. Своєрідним формуючим та стабілізуючим принципом світовідчуття віруючого в процесі формування релігійної віри як інтегрованого соціального почуття виступає “Я-концепція”, що є механізмом внутрішнього узгодження та самоусвідомлення віруючого під впливом зовнішніх умов, в яких формується його релігійна свідомість. “Я-концепція” включає уявлення людини про себе, своє місце у світі, божественні образи та їх значення в її житті тощо. Ці образи обов’язково співвідносяться з репрезентованими в релігійному вченні, прихильником якого є людина, і вона починає повністю орієнтуватися на них. “Я-концепція” релігійної людини обумовлюється змістом основних догм релігійного вчення, підкорюється його вимогам, ідеалам, виступає засобом орієнтації людини у зовнішньому світі. Вона забезпечує внутрішню узгодженість особистості.

6. Визначено, що передумовою формування та закріплення релігійної віри як інтегрованого соціального почуття та форми релігійного світовідчуття є елемент задоволення через механізми навіювання та самонавіювання, що є природними механізмами адаптації людини в реальній дійсності. Одним з синкретичних механізмів впливу релігійної віри на комплекс людських предметних почуттів є використання різних видів мистецтва з метою закріплення в свідомості віруючого відчуття задоволення на основі активізації його емоційно-чуттєвої сфери, зокрема почуття прекрасного. Сакральне мистецтво впливає на емоції та почуття вірян шляхом використання аудіо-візуальних і театральних постановочних ефектів публічного богослужіння. Механізм сприйняття людиною творів релігійного мистецтва базується на впровадженні та фіксації в підсвідомості віруючих конфесійних ідей, догм, позицій з точки зору “віри-довіри” до них. Сакральне мистецтво впливає на вірян через символічні значення мистецьких творів. Символ — це повна єдність явища та ідеї, яка відповідає його понятійному релігійному змісту. Символізм як механізм впливу творів релігійного мистецтва забезпечує єдність предметного образу та його глибинного сенсу, що дозволяє ототожнювати символ з образом. Експресивно-суб’єктивний характер творів сакрального мистецтва стимулює формування релігійної віри через впровадження в підсвідомість віруючого психологічної установки “віри-довіри” щодо змісту творів цього мистецтва та його інтерпретації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

I. Статті в наукових фахових виданнях, зареєстрованих ВАК України

1. Лещенко А. М. Вплив сакрального мистецтва на формування релігійної віри / А. М. Лещенко // Філософські обрії. — Полтава: ПДПУ, 2007. — № 18. — С. 175 — 186.
2. Лещенко А. М. Роль мистецтва в процесі становлення релігійної віри / А. М. Лещенко // Мультиверсум. — К.: Академічний центр “Аналітика”, 2008. — № 72. — С. 234 — 242.
3. Лещенко А. М. Структура і функції ”Я-концепції” в формуванні релігійної особистості / А. М. Лещенко // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. Філософські науки. — Львів, 2008. — № 607. — С. 76 — 81.
4. Лещенко А. М. Релігійна віра як вияв соціального почуття / А. М. Лещенко // Мультиверсум. — К.: Академічний центр “Аналітика”, 2009. — № 77. — С. 141 — 151.
5. Лещенко А. М. Психологічна структура віри та мотиви її формування / А. М. Лещенко // Мультиверсум. — К.: Академічний центр “Аналітика”, 2009. — № 79. — С. 119 — 128.

II. Статті в інших наукових виданнях

1. Мердак А. М. [Лещенко А. М.] Релігійна віра: структура, компоненти та функції / Мердак А. М. [Лещенко А. М.] // Історія релігії в Україні. Праці XIII міжнародної конференції. — Львів: Логос, 2003. — Кн. II. — С. 362 — 367.
2. Лещенко А. М. Формування релігійних почуттів засобами сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Історія релігії в Україні. Науковий щорічник. — Львів: Логос, 2008. — Кн. II. — С. 529 — 534.
3. Лещенко А. М. Функції сакрального мистецтва в процесі формування релігійних почуттів / А. М. Лещенко // Південний архів. Історичні науки. — Херсон: ХДУ, 2008. — Вип. 27. — С. 211 — 213.
4. Лещенко А. М. Мотивы формирования религиозной веры в современном обществе / А. М. Лещенко // Материалы Научной конференции “Ломоносовские чтения” 2008 года. — Севастополь: НПЦ “ЭКОСИ — Гидрофизика”, 2008. — С. 232 — 234.

5. Лещенко А. М. Значення “Я-концепції” для формування релігійного світовідчуття / А. М. Лещенко // Південний архів. Історичні науки. — Херсон: ХДУ, 2008. — Вип. 28. — С. 314 — 318.

АНОТАЦІЯ

Лещенко А. М. Релігійна віра як форма світовідчуття. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 — релігієзнавство. — Житомирський державний університет імені Івана Франка. — Житомир, 2010.

В роботі розкриваються основні питання формування та розвитку релігійної віри як форми світовідчуття. Визначаються її структурні особливості: предмет, зміст, основні складові та функції, як однієї із форм світовідчуття. Доведено, що релігійна віра за механізмом функціонування є інтегрованим соціально обумовленим почуттям в структурі релігійного світогляду, а за функціями — різновидом релігійного світовідчуття, що виникає шляхом підкорення ідеї існування надприродного за умови наявності у віруючого психологічної установки “віри-довіри” до авторитету релігійного.

Обґрунтовано соціально-психологічні засади впливу релігійної віри на формування світовідчуття релігійної особистості та виявлено роль і значення релігійної віри як інтегрованого соціалізованого почуття в структурі релігійного світогляду. Проаналізовано психологічні мотиви формування релігійної віри. Розкрито особливості формування Божественного локусу контролю релігійної людини та його значення для віруючого. Доведено значення ролі “Я-концепції” в процесі формування релігійної віри як інтегрованого соціалізованого почуття та визначено сакральне мистецтво як механізм впливу релігійної віри на комплекс людських предметних почуттів.

Визначена роль сакрального мистецтва у процесі формування релігійної віри через активізацію емоційно-почуттєвої сфери людини. Доведено, що сприйняття змісту творів сакрального мистецтва стимулює процес формування релігійної віри на підставі впровадження у підсвідомість віруючого психологічної установки “віра-довіра” щодо релігійного змісту творів цього мистецтва та його інтерпретації.

Ключові слова: релігійна віра, релігійне світовідчуття, інтегроване соціалізоване почуття “релігійна віра”, “Я-концепція”, сакральне мистецтво.

АННОТАЦІЯ

**Лещенко А. М. Религиозная вера как форма мироощущения. —
Рукопись.**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 — религиоведение. — Житомирский государственный университет имени Ивана Франко. — Житомир, 2010.

В работе рассматриваются основные вопросы формирования и развития религиозной веры как формы мироощущения. Определяются ее структурные особенности: предмет, содержание, основные структурные элементы и функции.

Раскрываются аксиолого-психологические особенности религиозной веры. Анализируются вопросы, связанные с проблемами определения сущности понятия мироощущения и определения его форм. Доказывается, что мироощущение является самостоятельным, целостным эмоционально-психологическим компонентом в структуре мировоззрения человека. Его специфика реализуется на уровне переживаний и элементарного рационального осознания действительности. Определено, что существует как минимум две основные формы мироощущения: а) бытовое мироощущение; б) религиозное мироощущение.

Под религиозным мироощущением понимается самостоятельный, целостный эмоционально-чувственный структурный элемент религиозного мировоззрения человека. Религиозная вера выступает формой религиозного мироощущения. Доказывается, что религиозная вера это интегрированное социализированное чувство в структуре религиозного мировоззрения, которое социально обусловлено и является своеобразной формой мироощущения. Основное условие формирования религиозной веры — это существование психологической установки “верю-доверяю”, которая возникает на основании подчинения идее существования иррациональных явлений.

Рассматривается процесс формирования религиозной веры как интегрированного социализированного чувства. В то же время, по механизмам функционирования религиозная вера является интегрированным социализированным чувством, а по функциям — разновидностью религиозного мироощущения. Выявлены социально-психологические основания влияния религиозной веры на формирование мироощущения религиозной личности, определены роль и значение религиозной веры как интегрированного социализированного чувства в структуре религиозного мировоззрения, а также роль и значение “Я-концепции” в процессе формирования религиозной веры как интегрированного социализированного чувства. Анализируются особенности “Я-концепции” религиозного человека, ее сущность и значение, влияние на мироощущение; рассматривается вопрос

смысла в религиозной вере и его значение для верующего. Анализируются особенности эмоций и чувств верующих, определяется роль подражания и внушения; рассматривается проблема направленности религиозных чувств, их специфика и динамика проявлений. Поднимаются вопросы персонификации образа Бога и формирования локуса контроля, который можно назвать “Божественным”.

Определяется роль сакрального искусства в процессе формирования религиозной веры, как одного из самых важных механизмов ее поддержки и углубления. Обуславливаются особенности религиозного восприятия искусства. Рассматривается значение использования символа в сакральном искусстве. Доказывается, что восприятие содержания произведений сакрального искусства стимулирует процесс формирования религиозной веры на основании внедрения в подсознание верующего психологической установки “вера-доверие” относительно религиозного содержания произведений этого искусства и его интерпретации.

Ключевые слова: религиозная вера, религиозное мироощущение, интегрированное социализированное чувство “религиозная вера”, “Я-концепция”, сакральное искусство.

SUMMARY

Leschenko A. M. Religious Faith as a Form of World Attitude. — Manuscript.

The dissertation for receiving a scientific degree of the candidate of the philosophic sciences – speciality 09.00.11. – Religion studies. – Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, 2010.

The dissertation deals with the main problems of formation and development of religious faith as a world attitude. Its structural features (the subject, the contents, the main components and the functions) as a form of the world attitude are specified. It is proved that a religious faith as a functioning mechanism is an integrated, socially conditioned feeling in the structure of a religious outlook. According to the functions a religious faith is a form of the world attitude which appears by submission of the idea of the existence of super-natural concept provided that a believer has a psychological aim “faith-confidence” to the authority of a religious concept.

In the dissertation it is defined the social psychological peculiarities of influence of a religious faith on world attitude formation of a religious personality; and the aim and the purpose of a religious faith as an integrated socialized feeling in the structure of religious outlook. The psychological reasons of religious faith formation have been analyzed. The dissertation deals with the peculiarities of the formation of “Divine” control principle of a religious man and its importance for a

believer. It is proved the importance of “I-conception” in the process of religious faith formation as an integrated socialized feeling, and sacred art as an influence mechanism of a religious faith on a complex (set) of human subject feelings.

The role of sacred art in the process of a religious faith formation through intensification of emotional sphere of a person is defined. It is proved that the perception of the contents of the works of sacred art stimulates the process of a religious faith formation on the basis of implementation of a psychological aim “faith-confidence” regarding a religious contents of the works of this art and its interpretation into the subconscious of a believer.

Key words: a religious faith, a religious attitude, an integrated socialized feeling “a religious faith”, “I-conception”, sacred art.

Підписано до друку 20.07.2010 р. Формат 60х90/16
Ум. друк. арк. 0.9. Обл.-вид. арк. 1.0.
Наклад 100. Зам. 141.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка
ЖТ №10 від 07.12.04 р.
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua